

Самченко Ф. Т.

*аспірант кафедри історії стародавнього світу та середніх віків
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна*

ПИТАННЯ ОСМАНСЬКОГО СПАДКУВАННЯ ТРОНУ ОЧИМА ВЕНЕЦІАНСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ

Османська імперія протягом більшої частини свого існування не виробила якоїсь абсолютно чіткої системи успадкування престолу між представниками правлячої династії. Даний процес більшою мірою базувався на звичаєвих особливостях, які століттями консервувалися, однак досить часто все впиралося в цілий комплекс внутрішньополітичних та подеколи зовнішньополітичних обставин. Окремі юридичні норми, як-от, широковідомий закон Фатіха, не надто спрощували це питання, оскільки, попри всі інсинуації, носили не обов'язковий, а радше рекомендаційний характер. Через це те, хто із наслідних принців обійме трон часто було чимось на кшталт своєї «лотереї» і право первородства, яке формально за традицією тримало першість цілком могло бути далеко не ключовим фактором. Зрозуміло, що постать майбутнього падишаха справляла неабиякий вплив не лише на державу османів, а й на сусідів, що її оточували, тож, цілком природним є їхній інтерес до цього питання, зокрема, венеціанців, чії дипломати у своїх звітах надавали цьому питанню значну роль.

Значення того, хто посяде османський престол з-поміж спадкоємних принців складно переоцінити в очах представників іноземних держав з низки причин. Венеціанські посланці у своїх звітах, особливо, в період, коли питання особи майбутнього падишаха не видавалося цілком ясным, не обминали цю проблему своєю увагою. Необхідно зробити акцент, що більший інтерес вона сама по собі представляла в той період, коли спадкоємні принци являли собою відносно незалежну та впливову силу, будучи намісниками в провінціях, що могли реально змагатися за владу, в тому числі, і військовим шляхом, аніж в часи, коли вони перетворилися на маріонеток зачинених в кафесі, коли доля престолу вирішувалася здебільшого без їхньої безпосередньої участі. Насамперед, венеціанців цікавило питання османського спадкування трону з причини потенційної міжусобної боротьби, яка відкривала перед ними вікно можливостей, однак цим перелік підстав для уваги відносно цієї проблематики не вичерпувався. Щоб побачити

особливості венеціанського погляду на дане питання можна проаналізувати звіт Андреа Грітті [1523-1538], майбутнього дожа Венеції, датований 1503 роком.

Дана реляція вже від самого початку має унікальну особливість, яка вирізняє його, а саме те, що її автор в рік її написання вийшов з османської в'язниці, де він провів чотири роки, тобто весь час чергової осmano-венеціанської війни. Тобто, викладений ним у ній матеріал доречно розглядати не стільки як інформування про поточний стан справ, скільки як комплексне зведення, особливо, в тій частині, яка не стосується питань безпосередньо прив'язаних до конкретної місії з ратифікації миру. Те, що питанню престолонаступництва Грітті відводив у своєму звіті важливу роль можна побачити, навіть, з його вступної частини, де він прямо серед своїх завдань говорить наступне: «Те саме зроблю [повідомлю те, що мені вдалося зрозуміти та здогадатися від себе про природу] з характером та нором трьох його [Баязида] синів, що знаходяться в нинішній час в різних місцях поодаль від батька» [2, р. 9]. Відображення боротьби за османський престол у звіті Андреа Грітті має подвійне місце, зокрема, він нарисом згадує події правління Баязида II [1481-1512], коли мала місце його міжусобна війна із братом Джемом (1459-1495), що завершилася перемогою першого, після чого вже детальніше концентрується на описі синів Баязида, оцінюючи перспективи конфронтації докола питання трону. Зрозуміло, що події стосовно війни із Джемом носять суто описовий характер, тож принципово поінформувати нас про те, яку користь вбачали для своєї держави венеціанці від міжусобної внутрішньоосманської боротьби, не можуть, однак і тут ми бачимо деякі цікаві подробиці. Зокрема, Андреа Грітті, описуючи це протистояння, прямо стверджує, що між друзями та прихильниками цих двох братів, що лишилися виникли конфлікти та збройні зіткнення [2, р. 19]. Надалі він стверджує, що це стало можливим тому, що Зізім (інше найменування Джема) користувався прихильністю великого візира Мехмеда, людини великого авторитету через потужне управління, яке він здійснював за життя султана Мехмеда та завдяки всезагальній думці, що він був найбільш досвідченим полководцем серед турків [2, р. 19]. В той же час він пише, що присутні на зустрічі яничари були вкрай прихильними до Баязида, тож, вони негайно взялися за зброю аби придушити владу паші [2, р. 19]. Дане положення свідчить нам, що венеціанці чітко усвідомили всю комплексність проблеми суперництва принців-конкурентів за трон. Венеція в особі Андреа Грітті зрозуміла, що без конкуренції різних провладних партій, на які спиралися претенденти громадянська війна навряд чи була б можлива. В майбутньому венеціанці зробили висновки з невідлого

протистояння Караманли Мехмеда паші [1477-1481] яничарам і враховували на чиему боці відтепер сила при плануванні горизонту власних воєнно-політичних дій з огляду на прийдешню політичну верхівку Османської імперії. Втім, необхідно відмітити одну цікаву деталь, а саме те, що у тексті звіту Андреа Грітті, описуючи компроміс яничар із тимчасовим воцарінням до прибуття Баязида його сина Коркута (1467-1513), вживає вислів, що цим закінчилися ці перші і дуже небезпечні бунти [2, р. 19]. Звісно, не можна скидати з терезів емоційне навантаження цієї фрази, однак значно ймовірнішим є припущення, що Венеція побоювалася утвердження в Османській імперії в результаті означених бунтів довкола падишаха-переможця найбільш радикально налаштованих на війну кіл, тоді як ключовим завданням Республіки було всіма зусиллями стримувати подальшу османську експансію. Але разом з тим, можливо, істинна причина могла лежати ще глибше, оскільки Андреа Грітті, як далекоглядний дипломат, мав розуміти, що бунти яничарського корпусу та кривавий хаос в одній з найпотужніших держав того часу не може не позначатися серйозними і, навіть, катастрофічними наслідками для всього регіону, що може зачепити і власне венеціанські інтереси, особливо, враховуючи торгово-економічну специфіку її розвитку.

Однак значно важливішим є аналіз причин, які зумовлювали прямий чи опосередкований інтерес венеціанських посланців до проблематики успадкування османського трону та обставин, які цей процес супроводжували. І, насамперед, ми можемо спостерігати, що так чи інакше вони впиралися в прагнення смуги в Османській імперії. Звісно, як було зазначено вище, дане протистояння не мало переростати в неконтрольований хаос, однак смуга, що супроводжувалася громадянською війною, загальним ослабленням та, навіть, потенційним розчленуванням імперії була б цілком в інтересах венеціанців. До того ж відносно свіжими були спогади про добу міжвладдя на початку XIV століття, коли після поразки османського війська у битві при Анкарі 1402 року та полону султана Баязида I [1389-1402] Османська держава виявилася розділеною між його синами. Протягом цього періоду держава Османів лишилася слабкою та залежною від сусідів, які, маніпулюючи її правителями, не дозволяли їй посилитися. І, зрештою, не можна оминати увагою той зовнішньополітичний контекст, який склався у відносинах Венеційської республіки та Оттоманської Порти. Як уже було сказано, даний звіт датується 1503 роком, а саме тоді добігла завершення осmano-венеційська війна. Даний конфлікт показав, що османський флот міг вже кинути Венеції у відкритому морі [3, с. 41]. За такого стану справ будь-яка більш-менш серйозна громадянська війна всередині Османської імперії стала б для

Венеції не просто бажаним, а й до певної міри рятівним сценарієм. Саме тому Андреа Грітті в своєму звіті настільки прискіпливо приділив увагу питанню постатей спадкоємних принців Баязида II та їх потенційної боротьби за владу.

Втім, слід одразу ж зробити застереження, що, хай як ретельно Грітті не описував це питання він помилково зменшив число султанських дітей, оскільки стверджує, що у Баязида на момент звіту троє синів, а раніше було четверо, тоді як в дійсності він мав восьмеро синів, зокрема, Шахіншаха, Мехмеда, Махмуда і Абдуллу, а також значну кількість дочок [1, р. 168]. Щоправда, коли проблема стосується безпосередньої характеристики майбутніх претендентів на трон, то тут посол вирізняється точністю. Зокрема, про старшого сина Ахмета (1465-1513) він пише наступне: «Ахмет завжди знаходиться в санджаку Амасія, де віддається насолодам; кажуть, що у нього царствена зовнішність і дуже люб'язний характер; він не є глибоко обізнаним в державних справах; він прислухається до порад родини і, перш за все, хоче жити вільно від неприємностей і сподівається на спадкоємність за правом першородства» [2, р. 23-24]. Характеристика Ахмета Андреа Грітті є досить точною, якщо не враховувати, те, що цей принц володів обширним прошарком адміністративного досвіду. Відносно наступного сина Грітті пише: «Коркут невеликого зросту і присвятив себе вивченню філософії; він пише твори по вченню Магомета і знаходиться в Манісі; він береже спадкоємність імперії безсумнівно, сподіваючись, що його батько пам'ятатиме про його благочестя» [2, р. 24]. Однак найбільш точною та далекоглядною є його характеристика наймолодшого принца: «Селім посередньої статури, але дуже спритна та сильна людина, обличчя у нього темне та ще й маленьке, з двома вусами; його шанують більше за інших з точки зору розуму та люті; в його очах є ознаки жорстокості; він дуже хоче війни; з цими речами він заходить так далеко, що є ті, хто стверджує, що він успадкує імперію...» [2, р. 24]. Але найбільш точно Грітті описав того від кого залежало сходження майбутнього султана на трон – яничарський корпус: «Яничари від прихильності яких залежить це обрання не захочуть Ахмета, як того, хто займається тільки задоволеннями, ні Коркута, який завжди в книгах, але того, хто своєю порадою збереже імперію, своєю зброєю здобуде нові землі, а своєю щедрістю примножить нових та доблесних воїнів, тому вони нададуть свою прихильність та милість» [2, р. 24]. Як можна побачити із цих слів Андреа Грітті венеціанці вже чітко віддавали собі обрахунок від кого залежить реальний вибір кандидата на османський престол і те, що вказану ситуація є провісницею громадянської війни. Той же Грітті пише, що «всі троє молодих людей добрих надій, але різних

схильностей і, як можна судити по деяким принципам, їм доведеться боротися за імперію зі зброєю в руках» [2, р. 23]. Зокрема, він вказує, що «Селім ... вже попросив у нього [Баязида II] ще один санджак поближче до суфіїв, говорячи, що він хоче мати можливість боротися з ворогами віри Мухамеда; під цим приводом він триматиме в руках свою зброю» [2, р. 23]. І, звісно, венеціанці не були б самими собою, якби не почали за таких обставин вибудовувати для себе найбільш сприятливий сценарій. Виходячи з того, що Баязид, побоюючись люті та фанатизму Селіма [1512-1520] вбачав своїм наступником Ахмеда, венеціанці в цьому побачили перспективи для себе. Так, Андреа Грітті пише із цього приводу наступне: «Це найбільш підійшло б Вашій Світлості і всім християнським князям; тому, що, окрім того, що він [Ахмед] дуже тихий по натурі, неприємності, які йому завдадуть брати... змусять його тримати зброю і думки в постійній напрузі. І я особисто вірю, що це стане майбутнім імперії... укладення миру зі Світліїшим Королем Угорщини і з Вашою Світлістю ж очевидним доказом того, що він [Бязид II] вирішив потурбуватися про спадкування імперії; за таких обставин все християнство зможе жити мирно...» [2, р. 23]. Доречно, в останній фразі прихована ще й дипломатична хитрість особисто Андреа Грітті. Річ у тім, що саме він на початку осmano-венеціанської війни хибно витлумачив підготовку османського флоту як прелюдію до військової кампанії проти Родосу, що потягло за собою фактор раптовості для Венеціанської Республіки. Більше того, плачевний для венеціанців результат військового зіткнення пригнічував їх ще більше, однак фраза Андреа Грітті, навпаки, перетворювала цю ситуацію таким чином, що це не венеціанці були переможені, а самі османи поспішали укласти із ними мир, щоб підготуватися до власних внутрішніх потрясінь. З цього можна зробити висновки, що Венеція навчилася не лише тверезо оцінювати внутрішньоосманську політичну кухню та те, які проблеми вона може принести самим османам, а й підводити під це власні зовнішньополітичні рішення, виставляючи це як перемогу.

Підсумовуючи все зазначене, слід зауважити, що венеціанських посланців в Османській імперії вельми істотно цікавили різні сторони османського внутрішньополітичного життя і процес передачі трону був далеко не на останньому місці і, в першу чергу, це відбувалося тому, що даний процес справляв на всю Оттоманську Порту без перебільшення провідний вплив, а Венеціанська Республіка у своїй боротьбі із османами кожен козир, який міг ослабити її супротивника, нехай і тимчасово, застосовувала для накопичення власних сил.

Література:

1. Alderson A.D. The structure of the Ottoman dynasty. – Oxford: Clarendon Press, 1956. – 186 p.
2. Relazione di Andrea Gritti oratore straordinario a Bajezid II, letta in Senato li 2 Dicembre 1503 / Alberi E. Le relazioni degli ambasciatori veneti al senato. – Firenze: Societa editrice fiorentina, 1855. – P. 1-45.
3. Иналджик Г. Османська імперія. Класична доба. 1300-1600. / Иналджик Г.: Пер. з англ. О. Галенко. – К.: Критика, 1998. – 287 с.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-464-4-34>

Торгіка М. В.

*доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри музейно-туристичної діяльності
Харківської державної академії культури
м. Харків, Україна*

МІСЦЕ А. БЕНАРОЯ ТА ЄВРЕЇВ СОЛУНІ В СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОМУ РУСІ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Звертаючись до питання про характер соціал-демократичного руху в Солуні, слід насамперед наголосити на складності та неоднозначності розвитку єврейської спільноти в цьому регіоні. Так, з одного боку, на характер розвитку єврейських громад на Балканах впливала притаманна даному регіону проблема сповільненого впровадження реформ танзимату. А саме, той факт, що навіть у другій половині ХІХ ст. єврейське населення балканських провінцій Османської імперії все ще не могло повною мірою скористатися тими законодавчими змінами, які принесли із собою зазначені реформи. Зокрема, досить важко долалися бар'єри, пов'язані з використанням турецької мови, чимало запитань викликала можливість реалізації системи кашруту і шабату.

З іншого боку, як зазначав у 1907 р. відомий письменник і публіцист А. В. Амфітеатров, публікуючи свої враження від подорожі Балканами, і Солуню зокрема, – солунські євреї були народом «... ситим, розпещеним і балуваним...». Налякані соціалізмом, що активно проникав із Болгарії, змушені вибирати між грецьким шовінізмом і болгарським націоналізмом, вони в масі своїй схилилися до підтримки політичної стратегії Османської імперії, саме в ній бачучи захист від змін у політичному та соціально-економічному житті. На цьому тлі, до